Slobodan Beljanski
advokat, Novi Sad

KOSUTIJANOVO POTOMSTVO – ZAPIS O DOSIJEIMA TAJNE POLICIJE

Rezime: Po mišljenju autora pasivnost prema kreatorima, snabdevačima, arhivarima i korisnicima tajnih policijskih dosijea o političkim protivnicima, i oklevanje kakvo je naša vlast pokazala prema otvaranju tih dosijea, jednostavno nisu spojivi sa prelaskom policijske i partijske države u drugi rod i ulaskom u predvorje kompetitivnih društvenih sistema. Sve dok se oko nas vrzmaju potomci Kosutijana Kapitona i njegovih sluga, čija zlopamćenja tvore hroniku hiljada i hiljada civilnih ili fizičkih smrti, živećemo u dubokoj senci manihejske pedanterije, u kojoj neće biti teško da se ohrabri i oživi ideja društva kao Bentamovog Panoptikona.

Ključne reči: Dosijei tajne policije, Kosutijanovo potomstvo, policijska i partijska država, pravna država.

Einbläsereien sind des Teufels Redekunst
Goethe, *Faust*, II, 1, 6400

U kratkom ogledu, u kome je pokušao da objasni šta hrišćanstvo duguje Vergiliju i zašto je Dante izabrao Vergilija za učitelja i vodiča sve do granica reke Lete u *Čistilištu*,[1] T. S. Eliot je posebnu pažnju posvetio značenju reči **fatum**, tako često korišćene u *Eneidi*. Eliot nalazi da smisao sudbine, kakvu s Enejom ne deli nijedan Homerov junak, nije ništa drugo nego **imperium romanum** – Rimsko carstvo, kao jedini cilj istorije i najviši domet svake, ne samo svete, već i profane i privremene državne tvorevine. Dakako, dodaje Eliot, imperija koju je Vergilije imao na umu i za čije ciljeve je Enej pokorno podnosio svoju sudbinu, nije bila imperija legionara, prokonzula, špekulanata, demagoga i vojskovođa, nego **ideal** koji je ovaj veliki pisac predao hrišćanstvu da ga čuva i razvija.

Ne verujem da bi čak i čitaoci osvojeni Eliotovim otkrićem, ali i njegovim elegantnim objašnjenjem da smo svi mi koji usvajamo evrop-

1 Reč je o ogledu T. S. Eliota "Vergilije i hrišćanski svet". Odlomci iz ovog ogleda, pod naslovom "Eliot o Vergiliju", objavljeni su povodom Eliotove smrti, u prevodu A. I. Spasića, u *NIN*-u od 10. januara 1965. godine, a ceo ogled je u prevodu V. Gordić objavljen u februarskoj svesci *Letopisa Matice srpske* za 1995. godinu (str. 314-324).

sku civilizaciju baštinici i u neku ruku građani Rimskog carstva, pribegli zaključku da se uz pomoć ovakve metafizike može izbeći suočavanje sa licem i naličjem pravnog okvira i političke fenomenologije države u kojoj se živi. Malo ko je danas sklon uverenju da je država, kao u Hegelovom sistemu, uvek i svugde bila, a pogotovo da još uvek može biti, objektivni duh, imanentni smisao, beskonačni oblik običajnosne supstancije. Jer, smemo li zaboraviti praksu mnogih imperatora, uključujući naravno i čitavu plejadu onih iz doba Rima, koji su vlastiti interes proglašavali dostojnim sudbine svakog svog podanika i za koje, nasuprot onome što je Eliot pripisao Vergiliju, svet nije imao viši smisao, poredak i dostojanstvo, a istorija drugo značenje, osim da se imperija za sebe, baš takva kakva je data i nikako drugačija, sa svim svojim prljavim računima, ratnicima, trgovcima, ideolozima i namesnicima, veliča i po svaku cenu štiti? Može li ideja države poslužiti kao epohalni blagoslov za brojne povrede sloboda i prava građana, ne izuzimajući ni one slobode i prava zbog kojih bi "društveni ugovor", namenjen njihovoj zaštiti, uopšte imao konstitutivno pokriće?

Uostalom, pre će biti da je i sam Vergilije, pod pretpostavkom da je Eliotova parabola na mestu, ideal imperije kao sudbine zasnovao na potrebi da, pred pravom nepogodom od zle prakse i loših iskustava, pronađe utočište u novoj imaginarnoj Atlantidi, nego što je za pokolenja projektovao ma kakav živi model ili empirijski sadržaj vlasti.

Naprotiv, upravo je poimanje države kao fatuma vodilo njenoj istorijskoj kompromitaciji. Dogma pravovernosti stvarala je od sumnjičenja načelo vladanja, od uhođenja sistem sigurnosti, od potkazivača i evidentičara potkazanih kastu čuvara, a od aparata za obznanjivanje, prokazivanje i kažnjavanje mogućih neprijatelja – temeljne ustanove nacionalnog prestiža i spasa. Ako lojalnost, samu po sebi, smatramo idealom, ne možemo izbeći ni idealizovanje njenih izvora i pojavnih oblika, što će nas neizbežno saterati u zabran u kome se strah priznaje za socijalno poželjni afekt, a poniznost, udvorištvo, pritvorstvo i denunciranje proglašavaju vrlinama. Ako političku podobnost prihvatimo kao merilo za rangiranje statusa, nismo daleko od shvatanja da je i najniže moralne osobine poželjno iskoristiti kao operatore pozitivne diskriminacije. Najzad, ako se moć temelji na rasprostiranju osećanja nesigurnosti, sabiranje podataka za difamaciju i inkriminaciju, postaće jedan od najsnažnijih pokretača komunikacije.

Zato ne greše skeptici koji u velikim idealima nalaze utopijsku matricu gubitka slobode i humane autentičnosti.[2] Zbog toga imaju smisla postavke o tome da je uklanjanje ideala iz politike uslov neutralnosti države i da je od ideala daleko važnije pronalaženje racionalnog po-

2 Npr: Sloterdijk, P., *Kritik der zynischen Vernunft*, Frankfurt a. M., 1987.

političkog gledišta, obavezujućeg za sve učesnike, bez obzira na njihove partikularne stavove i eventualna neslaganja.[3] Ti ideali, naravno, po pravilu su prividni. Doktrina o primordijalnosti državotvorne misije, personifikovane u nesmenjivosti političkog gremija koji je prigrabio vlast, ma koliko se zaklanjala iza zainteresovanosti za sadržaj određene ideje i programa za realizaciju te ideje, u suštini se ne zalaže za preduzimanje političke akcije kojom se promoviše bilo kakav politički ili etički ideal, nego isključivo brine o tome da se nadziru i neutrališu nezavisni članovi zajednice. Pod okriljem takve doktrine opšte shvatanje dobra pomera se ka đavolskom daru došaptavanja kao jedine retoričke veštine.[4] Na taj način "došaptavanje" da je došaptavanje ona obaveza koju ne sme da ne ispuni svaki pojedinac ako ima na umu opšti interes, izgrađuje metaetički standard, prema kome, kako je to primetio jedan pesnik, nije preporučljivo imati samobitno ja, niti pristati da privatno ne bude u isto vreme i političko.[5]

Nepoverenje uopšte, a nepoverenje u političke neistomišljenike naročito, drevna je osobina vlasti. Doušništvo je reaktiv, a tajna policija retorta za kristalizaciju ovog nepoverenja. U sistemu zasnovanom na manjem ili većem stepenu institucionalizacije nepoverenja, potkazivanje je podjednako posledica socijalnog prilagođavanja koliko i socijalne patologije.

Sokrat je, na primer, za tužioce koji su mu došli glave govorio da su mnogobrojni i nepristupačni, da se dugo bave lažnim prijavljivanjem, da druge pridobijaju iz zavisti ili strasti za klevetanjem, da niušta ne veruju i da računaju sa lakovernošću.[6] Slični su se, očigledno, našli pri ruci i Kosutijanu Kapitonu, koga Tacit naziva podlacem, pokvarenjakom i neprijateljem dobra, kada je bilo potrebno da o Trasea Petu[7] prikupi materijal dovoljan za osudu za veleizdaju, poput optužbi da nije položio svečanu zakletvu na početku godine, da nije prineo žrtvu za zdravlje carevo, da se ne raduje carevoj sreći i ne ceni njegove talente, da se bavio

3 Raz, J., *The Authority of Law: Essays on Law and Morality*, Oxford, 1979, str. 51. Takođe, isti pisac u ogledu "Liberalizam, autonomnost i politika neutralnog obzira" (prev. D. Janić), u *Savremena politička filozofija* (J. Kiš), S. Karlovci - Novi Sad, 1998, str. 343, ff.

4 Moto sa početka ovog teksta.

5 Simić, Č., *Fabrika siročadi* (prev. V. i D. Roganović), Beograd, 1999, str. 45.

6 Platon, *Odbrana Sokratova* (prev. M. N. Đurić), u *Poslednji dani Sokratovi*, Beograd, 1959, str. 4-5.

7 Kosutijan Gaj Kapiton, legat Kilikije. Najpre je na osnovu zakona o iznuđivanju izbačen iz Senata, a kasnije, uz pomoć prefekta Tigelina i protekcije pomilovan i vraćen. Kosutijan je 66. godine, služeći se klevetama i doušništvom, uz zaključak da je "to već opozicija", optužio za veleizdaju Trasea Peta, poborника sloboda, smelog i čestitog stoičara, koji je nakon toga izvršio samoubistvo.

privatnim poslovima svojih klijenata dok su se senatori nadmetali ko će pre da kazni Silana i Vetera, da ne obavlja religijske dužnosti.[8] Za vreme Tiberija čak i prvaci Senata bavili su se potkazivanjem najniže vrste, jedni otvoreno, drugi potajno, jedni da bi sebe pokrili, drugi naprosto da u takvoj revnosti ne zaostanu za drugima. Kada se Cezar, rečima da je bolje zanemariti zakone nego ukloniti njihove čuvare, usprotivio predlogu da se tužiocima uskrati nagrada ukoliko optuženi za uvredu veličanstva oduzme sebi život pre izricanja presude, došlo je do toga da su dostavljači, "taj ljudski soj koji se pojavio na opštu nesreću", kako beleži Tacit, dobili punu satisfakciju.[9]

Sve ove pojave, međutim, još uvek nisu imale potencijal dovoljan za diferenciranje sistema, jer ih je bilo lako pripisati manje-više uobičajenim devijacijama proisteklim iz preterane ambicije, karijerizma ili hronične potrebe za ostrakizmom. Između mera uobičajene zaštite i uređenja zasnovanog na opsednutosti unutrašnjim neprijateljem, razlika je približno takva kakva postoji između razborite predostrožnosti i manije gonjenja. Specifikacija nastupa tek u uređenju u kome vlast odsustvo sopstvene sposobnosti ili volje da socijalnu i političku uravnoteženost ostvari konsenzusom o kulturi prava i političke utakmice nadoknađuje strategijom motrenja, apsolutnog sumnjičenja i nadzora. Pri tom, demon "sveopšte aseptizacije", koga je de Ružmon olako razdvojio od demona policije i video oličenog u imaginarnom agentu osiguravajućih društava, postao je demonom parapolicijskog populizma, policijskog savršenstva dostignutog pomoću gotovo prećutne simbioze gonitelja i progonjenih.

Pitanje da li iko ima pravo da o drugome zna i ono što je ovaj izabrao da ne otkrije ima smisla samo ako se predmet opravdane znatiželje odnosi na poznatu i priznatu sferu nedozvoljenog. Država ima pravo da o nedozvoljenom delanju zna i ono što bi delatnik zatajio. Ipak, ni u tom domenu njeno pravo nije neograničeno. Ono mora biti uslovljeno obrazloživom potrebom javnog interesa, ograničenim sadržajem, poštovanjem propisane procedure i do kraja restriktivno postavljenom mogućnošću korišćenja dopuštenih sredstava.

Ali, zaklanjanje iza zakonitosti nije ni bezuslovno ni neoborivo. Rezervisan odnos prema pozitivnom pravu, kao odbrana od političke hipokrizije prikrivene pseudolegalitetom, blisko je stavu o važnosti odnosa između pravila i moći, s jedne strane, i odnosa između moći i strategije, s druge strane. Nije bitno samo to da se čini ono što je dopušteno, nego i to šta se sve i na koji način može protumačiti kao dopušteno i da li su granice dopuštenog dovoljno sagledive. Za domaće pravo, na pri-

8 Tacit, K., *Anali* (prev. Lj. Crepajac), Beograd, 1970, XVI, 21, 22.

9 *Ibid*., IV, 30.

mer, u kome ovlašćenje za sakupljanje i arhiviranje informacija nije praćeno postojanjem pouzdanog i nepristrasnog nadzora, po stanovištu Evropskog suda ne može se smatrati da je sa razumnom jasnošću odredilo način i obim primene relevantnih diskrecionih ovlašćenja poverenih javnim vlastima, a time ni da je, bez obzira na činjenicu da su takva ovlašćenja propisana zakonom, uplitanje javne vlasti u privatan život, u smislu odredbe člana 8. stav 2. Evropske konvencije, "u skladu sa zakonom". I obrnuto, u cilju uspostavljanja pravične ravnoteže između opšteg interesa i interesa pojedinca, i zaštite privatnosti i porodičnog života, izuzetno je otežan uvid trećih lica u lični dosije koji su, vodeći brigu o dobrobiti tog pojedinca, ustrojile nadležne službe (npr. službe socijalnog staranja).[10]

Monteskije je primetio da, za razliku od republika koje se za svoju bezbednost brinu ujedinjujući se, despotije taj cilj postižu izdvajajući se i držeći se na osami: "one žrtvuju jedan deo zemlje, uništavaju i pustoše granične oblasti, te na taj način srce carstva postaje nedohvatljivo".[11] Ali, osamljivanje nije samo posledica odnosa države prema susedima, nego je i proces koji se odvija unutar države same, u odnosu vlasti prema vlastitim građanima. Vlast se osamljuje sumnjajući u pristalice, marginalizujući kritičare, odbacujući otpadnike.

Zbog toga njen virtuelni svet nije jednostruko, nego dvostruko izokrenut. Stvarna društvena funkcija čoveka, njegova komunikacija i njegovo "slobodno" prikazivanje samo su rezultat plana, provokacije, permisivne pasivnosti ili glumljene nezainteresovanosti tajne policije. U Kišovoj pripoveci "Mehanički lavovi"[12] nova vlast u Kijevu je katedralu Svete Sofije koristila kao pivaru "Spartak". Potrebna je prerada prerade da bi katedrala visokom gostu iz Francuske bila prikazana kao katedrala. Slika katedrale i pre i posle prerade, međutim, lažna je. Niti je istina da je katedrala pivara, niti je istina da je katedrala, koja se koristi kao pivara, katedrala. Niti je pretvaranjem u pivaru ona izgubila svoja arhitektonska i ikonografska svojstva, niti je prikazivanjem da to i dalje jeste katedrala ona prestala da funkcioniše kao pivara.

Odista, teško je reći koliko je u arheologiji tajne policije stvarnosti, a koliko policijske kreativnosti i političkih artefakata. Jedno je izvesno: otkrivanje ovih iskopina oslobađa.

Jedan Kucijev junak, na optužbu oficira bezbednosti da je izdajnički opštio sa neprijateljem, odgovara da je kod njih mir, da oni nemaju neprijatelja, osim ako greši, "osim ako mi nismo neprijatelji". Ka-

10 Cf: European Court of Human Rights, Rotaru vs Roumania (2000), Amann vs Switzerland (2000), Gaskin vs U. K. (1989), M. G. vs U. K. (2002).

11 Monteskije, Š., *O duhu zakona* (prev. A. Mimica), Beograd, 1989, I, str. 152.

12 Kiš, D., *Grobnica za Borisa Davidoviča*, Beograd, 1976.

snije, prošavši martirij otpuštanja, zatvora i javnog sramoćenja, iako raskućen i sam, otkrio je u sebi veselost i poreklo svoje veselosti: "s mojim savezom s čuvarima Carevine je gotovo, prešao sam u opoziciju, veza je prekinuta, slobodan sam čovek".[13]

Niko nema pravo da nas liši ovakvog osećanja oslobađanja. Ipak...

Na konferenciji o otvaranju tajnih policijskih dosijea, održanoj u Beogradu februara 2002. godine, dotaknut je i problem rehabilitacije, uz pominjanje četnika, informbirovaca i liberala. Moje, više u šali postavljeno pitanje, "a mondijalisti?", ostalo je bez javnog odgovora. Kada je visoki funkcioner nove izvršne vlasti, zadužen baš za tu oblast, iskoristio prvu pauzu da mi diskretno ali sasvim ozbiljno objasni da među "tim vašim" mondijalistima ima mnogo stranih špijuna, shvatio sam da su stubovi policijskog panoptizma još uvek dobro ukopani.

Pasivnost prema kreatorima, snabdevačima, arhivarima i korisnicima tajnih policijskih dosijea o političkim protivnicima, i oklevanje kakvo je naša vlast pokazala prema otvaranju tih dosijea, jednostavno nisu spojivi sa prelaskom policijske i partijske države u drugi rod i ulaskom u predvorje kompetitivnih društvenih sistema. Sve dok se oko nas vrzmaju potomci Kosutijana Kapitona i njegovih sluga, čija zlopamćenja tvore hroniku hiljada i hiljada civilnih ili fizičkih smrti, živećemo u dubokoj senci manihejske pedanterije, u kojoj neće biti teško da se ohrabri i oživi ideja društva kao Bentamovog Panoptikona.

Slobodan Beljanski

KOSUTIJAN'S DESCENDANTS – NOTE ON SECRET POLICE FILES

Summary

In the author's opinion, passive attitude towards creators, suppliers, record-keepers and users of secret police files on political opponents, and the hesitation our government has show towards the opening of these files, are simply incompatible with the transition of police and party state in another genus and with the entrance to the lobby of competitive social systems. As long as we have lingering around us the descendants of Kostutijan Kapiton and his servants, whose resentments form a chronicle of thousands and thousands of civil or physical deaths, we shall live an deep shadow of Manichean pedantry, where it shall not be difficult to encourage and revive the idea of society as Bentham's Panopticon.

Key words: secret police files, Kosutijan's descendants, police and party state, rule of law (Rechtstaat).

13 Kuci, Dž. M., *Iščekujući varvare* (prev. J. Stakić), Beograd, 1990, str. 118, ff.